

DEN FRANSKE REVOLUTION

Den franske enevælde kom i 1700-tallet under pres. Mange af de tanker, der førte an i kritikken af den enevældige konge, var formuleret allerede i 1600-tallet, men havde for alvor foldet sig ud blandt de amerikanske nybyggere i kampen mod England.

De nye tanker tog afstand fra ideen om, at enevælden tjente det fælles bedste. Derimod fremhævede de moderne filosoffer, at magten kom fra folket selv, fordi det oprindelig var folket, der havde dannet samfund. Ud fra dette udsprang herskerens magt fra folket, og herskeren skulle derfor regere ud fra folkeviljen og ikke som den enevældige konge, der i sin egenskab af konge af "Guds Nåde" alene var ansvarlig over for Gud.

Oplysning og viden

Fra omkring 1700 taler man om oplysningstiden eller rationalismens periode – baseret på det latinske ord "ratio", der betyder fornuft. Ny viden og nye erkendelser medførte, at der blev rejst kritik af det gamle vidensgrundlag, som byggede på tradition og autoritet. Der blev sat spørgsmålstejn ved kirkens og statsmagtens udsagn, og der blev krævet videnskabelig argumentation og frihed til at udtrykke sine meninger.

Moderne videnskabelige empiriske (erfaringsbaserede) arbejdsmetoder blev udbredt. Det betød, at når man skulle lave en videnskabelig undersøgelse, undersøgte man området eller genstanden ved at foretage målinger og opsætte forsøg, der skulle kontrollere resultaterne. På den baggrund var det muligt at opstille videnskabelige teorier, som det indsamlede (empiriske) materiale kunne underbygge.

En konsekvens af den tankegang var, at samfundsforhold, der ikke kunne begrundes rationelt, det vil sige stred mod fornuften, burde laves om. En anden konsekvens var, at det var svært at argumentere for social og politisk ulighed, hvis mennesker af naturen ikke var særlig forskellige.

Det var den tankegang, som John Locke brugte, når han skrev, at mennesker er født lige og frie, og som de amerikanske kolonister baserede deres uafhængighedserklæring på i 1776.

Blandt de førende tænkere var den franske filosof Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), hvis værker fik stor betydning for det europæiske syn både på mennesket og det politiske samfund. Rousseau skrev, at "mennesket er født frit, men overalt er det i lænker", og derved mente han, at den enevældige staters magt over individet var i modstrid med menneskets sunde fornuft. I stedet skulle man give den enkelte frihed og rettigheder, for at samfundet kunne udvikle sig. Desuden argumenterede han for, at samfundet burde styres af "almenviljen", det vil sige alle borgers fælles interesser, i stedet for individers.

▲ Jean-Jacques Rousseau
(1712-1778).

▲ Voltaire (1694-1778).

Oplysningsfilosoffernes optimistiske menneskesyn og rationelle tankegang førte til kritik af enevælden i sin reneste form. En af disse kritikere var François-Marie Arouet, bedst kendt under sit pseudonym Voltaire (1694-1778), der gik ind for tro-, tale- og trykkefrihed. Voltaire var dog ikke tilhænger af folkestyre (demokrati). Derimod var hans ideal oplyst enevælde, hvor fyrsten eller kongen stadig regerede, men lod sig lede af den højeste oplysning og ikke af Gud. På den måde kunne han tjene det fælles bedste, og ifølge Voltaire var den oplyste fyrste således statens tjener, ikke dens herre.

Økonomisk krise truer kongen

Under den amerikanske uafhængighedskrig (se side 90) besøgte en af kolonisterne, Benjamin Franklin, den franske konge, Ludvig 16. Franklins håb var at få franskmændenes hjælp i kampen mod englænderne.

Det franske borgerskab så Franklin som en helt, for han repræsenterede idealerne om frihed og et samfund uden gamle og snærende opdelinger, der begrænsede udviklingen.

Ludvig 16. støttede kolonisterne, ikke så meget fordi han var tilhænger af de idealer, som Franklin repræsenterede, men for at få gengældt det franske nederlag til England i syvårskrigen, 1756-1763. Ironisk nok blev den franske støtte til de amerikanske kolonister den medicin, som i 1789 skulle vælte

Ludvig 16. og den franske enevælde.

Den franske konges støtte til kolonisternes krig mod englænderne viste sig at blive dyr for Frankrig, og den franske stat måtte optage dyre statslån. En økonomisk krise lurede i det franske samfund efter flere dyre krige og det kostbare hofliv. I 1788 gik halvdelen af statens indtægter til at afdrage på den enorme statsgæld.

Det franske stændersamfund

Frankrig var et stændersamfund, der var inddelt i tre stænder (klasser). Førstestand var gejstligheden, det vil sige kirkens folk, der var en broget samling lige fra de højgejstlige (kardinaler, ærkebiskopper, biskopper osv.) til de fattige sognepræster, nonner og munke. Andenstand var de adelige, der spændte lige fra de højadelige, som udgjorde magtens elite, til grever og baroner. De resterende 98 procent af Frankrigs befolkning tilhørte tredjestand, hvoraf langt de fleste boede på landet.

Bondebefolkningen bestod af både fæstebønder, selvejerbønder, forpagtere og landarbejdere. Tredjestand bestod desuden af byboere, hvoraf

▲ Ludvig 16. (1754-1793). Samtidigt maleri af Antoine-François Callet.

nogle var rige købmænd, håndværksmestre og fabriksejere, embedsmænd, jurister og læger. Denne gruppe var ikke så stor og indflydelsesrig som det engelske byborgerskab, men de voksede i omfang i løbet af 1700-tallet.

Særligt inden for det franske borgerskab fandt man inspiration fra udviklingen i England og i den amerikanske uafhængighed, hvor man talte om borgernes rettigheder og det frie menneske, der tog del i magten.

Den franske befolkning var på i alt cirka 25 millioner, hvoraf gejstligheden tilsammen talte 100.000 personer, adlen cirka 400.000.

Første- og andenstand havde en lang række privilegier, herunder fritagelse for at betale skat. Det var kun tredjestand, der betalte skat, og når kongen kom i økonomisk nød, pålagde han tredjestand at betale mere i skat.

Da kongen i 1788 var truet af en bankerot, var det umuligt at pine flere skatter ud af bønderne, der ud over det stigende skattepres var ramt af dårlige høstår. Derfor var kornpriserne steget, hvilket gav utilfredshed blandt særligt de fattige i byerne. I denne situation var en løsning at afskaffe adlens og gejstlighedens skattefrihed, men de modsatte sig enhver indskrænkning af deres privilegier.

For at undgå en ydmygende statsbankerot måtte der findes en løsning, og kongen indkaldte derfor stænderforsamlingen for første gang siden 1614. Målet for kongen var at få stænderforsamlingen til at finde en løsning på den truende økonomiske situation, men i virkeligheden var indkaldelsen af stænderne enevældens undergang, for det viste, at kongen ikke havde kontrol over situationen.

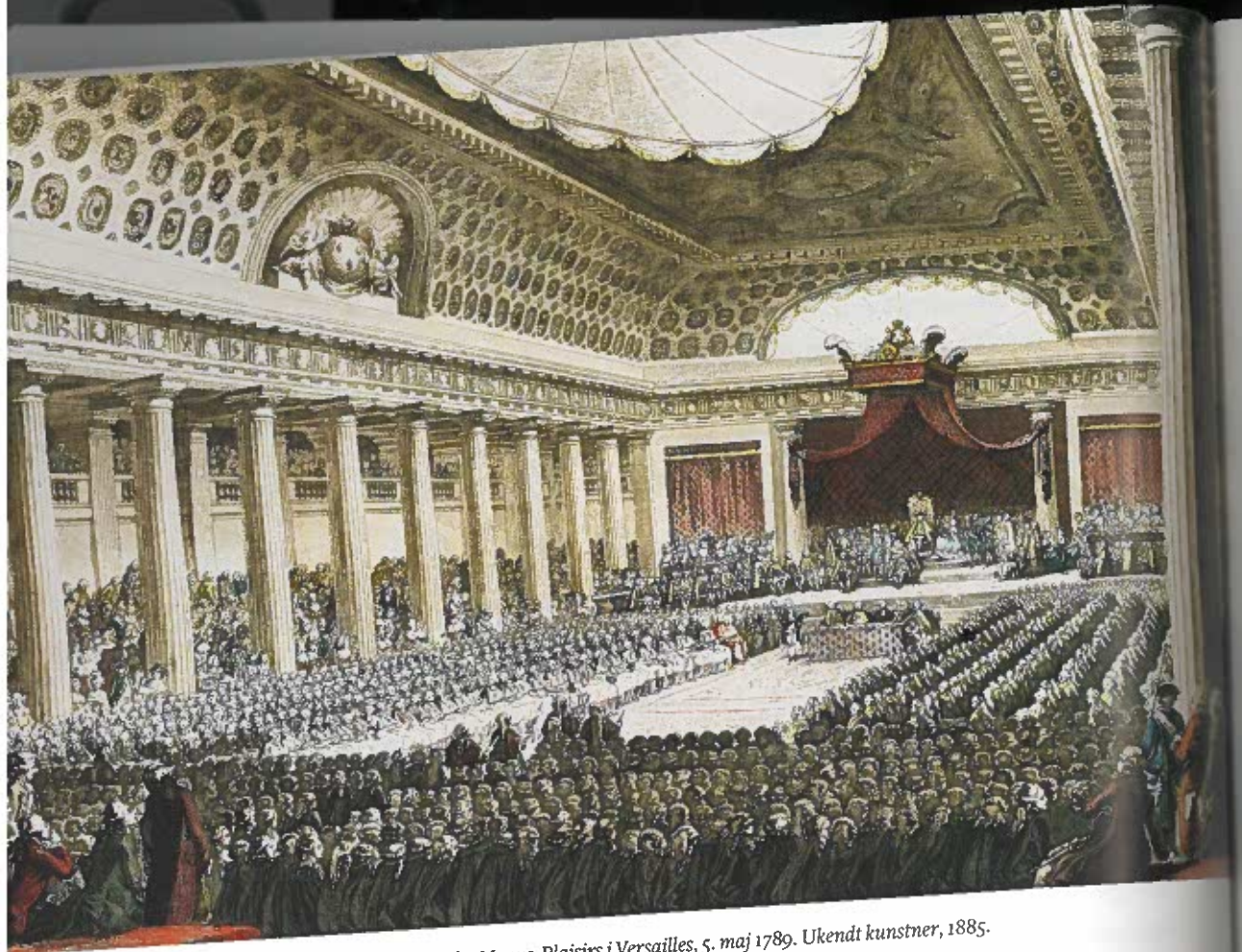
Stænderforsamlingen 1789

Stænderforsamlingen blev afholdt den 5. maj 1789 i Versailles, hvor de tre stænder mødte frem med deres delegerede. Tredjestanden havde 578 delegerede, hvoraf langt de fleste tilhørte byborgerskabet, mens adelen og gejstligheden havde henholdsvis 271 og 270 delegerede.

Begivenhederne udviklede sig dramatisk fra begyndelsen, da man skulle blive enige om, hvordan man skulle stemme. Her mente tredjestand, at der skulle stemmes efter princippet om almindeligt stemmeflertal. Det ville første- og andenstand ikke høre tale om. De mente i stedet, at hver stand skulle stemme for sig. Ludvig 16. støttede de privilegerede stænders synspunkt, men tredjestand nægtede at bøje sig.

▲ Stændersamfundet. Satirisk tegning fra 1815 med titlen: "Vi må håbe, at dette spil snart er forbi".

▲ Stænderforsamlingens møde i Grands Salles des Menus-Plaisirs i Versailles, 5. maj 1789. Ukendt kunstner, 1885.

Optællingsmetoden var afgørende for resultatet af afstemningerne på stænderforsamlingen og blev en afgørende styrkeprøve mellem tredjestand og de privilegerede stænder.

Synspunkterne stod hårdt mod hårdt, og den 17. juni 1789 tog tredjestand konsekvensen og udråbte sig selv til "Nationalforsamling", der repræsenterede "det franske folk". De aflagde højtideligt en ed på, at de ville holde sammen, til de havde udarbejdet en forfatning, det vil sige en grundlov, der satte grænser for kongens magt og ændrede det franske samfund. Samtidig opfordrede tredjestand delegerede fra de andre stænder til at tilslutte sig Nationalforsamlingen.

Stormen på Bastillen

Kongen samlede sine tropper omkring Paris og truede med at sætte ind mod den selvudnævnte Nationalforsamling. Det førte til uro, og den 14. juli 1789 stormede borgerne Bastille-fæstningen, der lå som et symbol på enevældens undertrykkelse af befolkningen. Med stormen på Bastillen fik borgerne adgang til våben.

Overalt i Frankrig efterlignede bønderne stormen på Bastillen. De rettede deres utilfredshed mod godsejerne og krævede, at deres privilegier blev fjernet.

Situationen var ved at komme helt ud af kontrol, og Nationalforsamlingen var derfor nødsaget til at reagere. Den 4. august 1789 ophævede Nationalforsamlingen alle privilegier for gejstlige og adelige, og den 26. august udsendte de en programerklæring, der viste, hvilke tanker og ideer Nationalforsamlingen arbejdede efter. Denne programerklæring er senere blevet kendt som Menneskerettighedserklæringen, der baserede sig på oplysningstidens filosoffer, Locke, Rousseau og Montesquieu, og lagde sig tæt op ad den amerikanske uafhængighedserklæring (kilde 30).

Kilde 30

Uddrag af Menneskerettighedserklæringen

Det franske folks repræsentanter, samlede som nationalforsamling, har, da uvidenhed om, forglemmelse af og foragt for menneskerettighederne er den eneste grund til landenes ulykker og regeringernes fordærvelse, besluttet at fastslå i en højtidelig erklæring menneskets naturlige, umistelige, uforanderlige og hellige rettigheder, for at denne erklæring bestandig kan være nærværende for alle samfundets medlemmer og uophørlig erindre dem om deres rettigheder og deres pligter, for at lovgivningsmagten og den udøvende magts handlinger bestandig kan sammenlignes med det, som er målet for enhver politisk institution, og derfor være mere respekterede, og for at borgernes krav i fremtiden kan grundes på jævne og uomtvistelige grundsætninger og altid føre til forfatningens hævdelse og alles lykke.

Altså erkender og udtaler Nationalforsamlingen, i det højeste væsens nærværelse og under dets forsyn, følgende rettigheder for ethvert menneske og enhver borger:

1. Menneskene fødes og forbliver frie og lige i rettigheder. Social forskel kan kun begrundes med hensyn til det almene vel.

2. Enhver politisk sammenslutnings mål er bevarelsen af menneskenes naturlige og umistelige rettigheder. Disse er: frihed, ejendomsret, sikkerhed og ret til modstand mod undertrykkelse.

3. Grundlaget for al magt hviler hos nationen; ingen stand og ingen person kan udøve nogen myndighed, som ikke udtrykkelig stammer fra folket.

4. Friheden består i retten til at gøre alt, som ikke skader nogen anden; derfor har udøvelsen af ethvert menneskes naturlige rettigheder ikke andre grænser end dem, som sikrer andre medlemmer af samfundet nydelsen af de samme rettigheder. Disse grænser kan kun bestemmes ved loven. [...]

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem står bag kilden, og hvornår er den skrevet?
- 2) Hvordan kan vi bruge teksten som kilde til at forstå motiverne bag den franske revolution?
- 3) Hvilke lighedspunkter er der mellem menneskerettighedserklæringen og den amerikanske uafhængighedserklæring (se kilde 27)?
- 4) Opstil ud fra kilden en problemstilling, der belyser de idealer, som menneskerettighedserklæringen bygger på.

Der opstod kvindelige klubber og organisationer, hvor kvinder kunne udføre socialt arbejde eller militante aktiviteter. Og der blev sat gang i arbejdet med at sikre uddannelse til kvinder, og skilsmisse blev lovligt. Alt dette forsvandt efter revolutionen. Uddannelsesplanerne blev aldrig gennemført, loven om skilsmisse ophørte i 1816, og franske kvinder fik først stemmeret i 1944.

Ludvig Holberg

Det var dog ikke alle mænd i oplysningstiden, der som Rousseau var imod kvinders aktive deltagelse i samfundet. I Danmark skrev Ludvig Holberg (1684-1754) om kvinders rolle i flere af sine værker. Blandt andet i *Forsvars Skrift for Qvinde-Kjønnet* i 1722. Teksten er en fiktiv kvindes argumenter for at få uddannelse og arbejde. Holberg fremhævede, at mænd og kvinder grundlæggende var ens, men at forskellen mellem dem trådte frem i forbindelse med opdragelsen. I 1749 fik kvinderne også en særlig placering i Holbergs rejseroman *Niels Klim*, hvor der i det utopiske fyrstedømme Potu er ligestilling mellem mænd og kvinder, og hvor kvinderne var placeret i nogle af samfundets højeste stillinger.

Holbergs skrifter fik dog ingen større betydning for kvindesagen i Danmark i 1700-tallet. For mens kvindebevægelsen langsomt så sin spæde begyndelse i USA og England, var der i Danmark i 1700-tallet lang vej fra Holbergs skønlitterære kvindeuniverser til den kamp for ligestilling, der begyndte i midten af 1800-tallet. De danske kvinder fik stemmeret i 1915.

Forfatningen

Menneskerettighedserklæringen blev grundlaget for Frankrigs første forfatning, der trådte i kraft i 1791. Forfatningen var helt i tråd med oplysningstidens ideer om folkesuverænitæt, og at magten udgår fra folket.

For at sikre borgernes retssikkerhed anvendte man magtens tredeling. Den lovgivende magt lå i parlamentet, der udelukkende bestod af mænd. Valgretten til parlamentet var ligeledes forbeholdt mænd over 25 år og med en vis formue. Den udøvende magt lå hos kongen, hvis magt var ganske begrænset. Kongen udnævnte ministre, men de stod til ansvar over for den lovgivende forsamling, der kunne kræve dem afsat. Domstolene blev besat af folkevalgte dommere.

Med revolutionen og den nye forfatning blev enevælden afskaffet, og Frankrig fik et parlamentarisk demokrati.

Borgerskabet tager magten

Det var ikke den mest undertrykte gruppe, der stod bag den franske revolution, men derimod et selvbevidst borgerskab, som ønskede at få del i magten og gøre op med de gejstlige og adeliges privilegier.

▲ Dronning Marie Antoinette føres til sin henrettelse 16. oktober 1793. Maleri af William Hamilton, 1794. Hvilken tendens udtrykker billedet? Inddrag evt. fokuspunktet på s. 161.

På grund af valgreglerne til den lovgivende forsamling var det de velstillede inden for borgerskabet, der fik mest glæde af revolutionen og ophævelsen af standsprivilegierne. Revolutionen fik dog også støtte fra bønderne, fordi man afskaffede tiendebetalingen til kirken og de feudale forpligtelser over for godsejerne.

Kongen, der blev ført til Paris, så man kunne holde øje med ham, erklærede, at han støttede revolutionen. Han mistede dog sin troværdighed, da han sammen med sin familie i 1791 forsøgte at flygte ud af landet. I 1793 blev kongen sat i forbindelse med Østrig og Preussens ønsker om at genindføre enevælden i Frankrig, og kongen blev fængslet og senere henrettet.

Borgerkrig og militærdiktatur, 1793-1814

De franske friheds- og lighedsidealere vakte begejstring mange steder rundt om i Europa, men også forfærdelse blandt mange fyrster og adelige, der med god grund kunne mærke, at der blæste nye vinde ind over Europa. Også den katolske kirke så med forfærdelse på, hvordan revolutionen udviklede sig. Ikke mindst Nationalforsamlingens vedtagelse af nationalisering af al kirkejord, afskaffelsen af tiendebetaling, og at præsterne skulle aflægge trokabsed over for det nye styre.

▲ Napoleon Bonaparte
(1769-1821).

Internt blev de revolutionære dog mere og mere splittet mellem forskellige borgerlige grupper, der ikke kunne blive enige om, hvor langt revolutionen skulle gå. I 1793-1794 lå magten hos en venstreorienteret gruppe under ledelse af Maximilien Robespierre (1758-1794). Denne periode er blevet kaldt "Rædselsherredømmet", fordi enhver modstander, som var uenig i den førte kurs, blev henrettet (herunder blandt andre Marie-Olympe de Gouges).

Revolutionen førte til borgerkrig i Frankrig og en langvarig krig i Europa, hvor Østrig, Preussen, Rusland og England kæmpede mod det revolutionære Frankrig. Den succesfulde officer Napoleon Bonaparte (1769-1821) tog i 1799 magten ved et statskup.

Fem år senere udbyggede Napoleon sin magtposition og lod sig krone som kejser. Derved var det forbi med den politiske frihed, som revolutionen havde kæmpet for. Dog fastholdt Napoleon, at alle borgere skulle være "lige for loven", og de tidligere privilegier til gejstlige og adelige blev ikke genindført.

Napoleon forsøgte at udbrede fransk lov, *Code Napoleon*, til de lande, der blev erobret under napoleonskrigene, 1801-1814. *Code Napoleon* baserede sig på beskyttelsen af privat ejendomsret, lighedsprincippet og den sekulære stat, hvor stat og kirke var adskilt.

I 1810 kontrollerede Napoleon i realiteten det meste af Europa; tilbage stod England og Rusland. Napoleon led afgørende nederlag i felttoget mod Rusland i 1812 og til englænderne ved Waterloo i Belgien i 1815. Det blev enden for Napoleon.

På Wienerkongressen i 1814-1815 indgik sejrherrene en række aftaler, der skruede tiden tilbage til før 1789. Grænserne blev fastlagt ud fra legitimitetsprincippet, hvor fyrsten og ikke folket blev spurgt. I Frankrig blev broderen til den henrettede Ludvig 16. indsat som konge, dog uden enevældige rettigheder.

Nationalstaten

Den franske revolution satte sine spor og er på mange måder den moderne verdens fundament. Tanker om, at mennesket er født med en række naturlige rettigheder, har vi takket være den amerikanske og den franske revolution, ligesom ideen om forholdet mellem stat og individ i dag er gældende i store dele af verden. Fra "de store revolutioner" kender vi til det, som vi i dag betragter som noget helt naturligt: trykkefrihed, forsamlingsfrihed, ytringsfrihed og religionsfrihed.

Ideen om nationalstaten, der fik stor betydning i 1800-tallet, blev født under den franske revolution. Det var for eksempel baggrunden for, at man kunne rejse en værnepligtig hær, som kæmpede loyalt for fædrelandet.

Ideen om nationalstaten skabte et sammenhold mellem stat og folk, hvor mennesker med samme sprog og kultur udgjorde en nation. På den måde blev statens grænser sammenfaldende med nationens grænser.

▲ Napoleon og den britiske premierminister William Pitt deler verden imellem sig. En samtidig kommentar til krigen mellem Frankrig og Storbritannien. Tegnet af James Gillray, 26. februar 1805. Hvordan kan vi bruge en satirisk tegning som denne som historisk kilde?

Forestillingen om folkesuverænitet blev afgørende for dannelsen af et samlet Tyskland og Italien i sidste halvdel af 1800-tallet. Nationalstaterne blev i 1800-tallet idealmodellen for de europæiske stater, selv om de fleste havde nationale mindretal.